

'פורים-שפיל' משובץ במחזה

הערות העורך

אין ספק, שבמסכת התהוות התיאטרון היהודי שמור ל'פורים-שפיל' פרק מכובד. חנא שמרוק, בבואו לכנס אל כפיפה אחת את המחזות המקראיים בידיש (שמרוק תשל"ט), הקדיש לנושא הזה דברי סיכום נתמכים בחומר רב בטקסטים לנוסחיהם. הוא מצביע על הצירוף הלשוני 'פורים-שפיל' המופיע בטקסט בידיש בשנת 1555 (שם: 103). יש המאחרים את התהוות החזיון העממי הזה וטוענים, שאין להקדימו למאה ה-17. חוקרי תולדות התיאטרון היהודי עוד יוסיפו פרטים ומסקנות.

מדובר במעשה ליצנות שְׂמֵחַ וּמְשִׁיחַ, שבו מופיעה להקה של שחקנים מקובצת לצורך האירוע, מחופשים בתלבושות שונות ומשונות כדמויות ממגילת אסתר או מתוך סיפור מקראי אחר (כגון עקדת יצחק או מכירת יוסף או רוד וגלית). שחקני ה'פורים-שפיל' משמיעים טקסט מולחן, על-פי רוב מצחיק, ולפעמים מלודראמטי שיש בו כדי לסחוט דמעות, ומצפים בסופר-שלי-דבר לנדבה נדיבה מצד קהל הצופים באשר הוא שם: ברחוב, בחצר או אף בבית אמיד כלשהו.

מנהג ה'פורים-שפיל' היה רווח בקהילות של יהודי אשכנז, ובעיקר במזרח אירופה. דבקו בו הן הקהילות החסידיות על חצרותיהן (ראה, למשל, אפשטיין 1996), וגם קהילות של 'מתנגדים' וסתם-יהודים בעיירות ובערים. נהגו לקיים את המצווה של שמחת-פורים גם באמצעות נוסחים שונים של 'פורים-שפיל' או 'אחשוורוש-שפיל' או 'מרדכי-ואסתר-שפיל'. הביבליוגראף המנוח עזרא להד מחיפה כלל בספרו הגדול המחזות בידיש במקור ובתרגום – ביבליוגראפיה (שעדיין לא פורסם בדפוס) רשימה של עשרות טקסטים מודפסים, כתובים רובם בידי מחברים אלמונים, שחזרו והעלו בנוסחים שונים את ה'פורים-שפיל'.

מנדלי מוכר-ספרים שיבץ נוסח של 'פורים-שפיל' כבר בנוסח הראשון של ספרו דאָס ווינטשפֿינגערל (טבעת המופת), שצמח להלן והפך לספר גדול בשתי לשונותיו, ונקרא בעברית בעמק הבכא.¹ הסופר דחה כל נסיון לראות בפרק המספר את 'אגדת קבציאל' מעין תוספת מיותרת ובלתי מהותית, שאפשר לסלק אותה מן הטקסט בלי כל נזק. הדברים אמורים בפירוש במכתבו לשלום-עליכם (מנדלי 1994: 13, והערה 11). דן מירון הקדיש דיון מיוחד במאמרו 'אגדת קבציאל' מתוך כוונה להצביע על תפקידו של אותו 'פורים-שפיל' מזור במבנה היצירה וטעמה (מירון: 'אגדת קבציאל', ידיעות אחרונות 15.10.1976).

הנוסח הראשון של דאָס ווינטשפֿינגערל ראה אור ב־1864. ה'פורים-שפיל' משובץ בו כעין מיתוס שרווח בעיירה. מקץ 20 שנה הופיע בסנט פטרבורג הנוסח

הראשון של המחזה דער פריזיוו (גיוס הטירונים), שבו משובץ 'פורים-שפיל' במערכה השלישית (תמונה 11). אף למחזה דער פריזיוו היה נוסח ראשון, שלא פורסם בדפוס. זהו כתב-יד של מנדלי מוכר-ספרים על גבי 24 עמודי נייר ארוכים. הכותרת המתנוססת בראש כתב-היד היא כמנהג ייד.² אין אנו יודעים בדיוק מתי נכתב כתב-יד זה ומתי החליט הסופר לבטל אותו ולהעלות במקומו את הנוסח של דער פריזיוו. תצלום של כתב-היד, הנמצא בארכיון של ראובן בריינין במונטריאול שבקנדה, נמסר לידינו מאוצר כתב-היד של הספרייה הלאומית ליד האוניברסיטה העברית בירושלים ובאדיבותו של המנהל רפי ויזר.

אנחנו מפרסמים כאן את ה'פורים-שפיל' המשובץ במחזה כלשונו בכתב-היד (תוך כדי שינוי קל באורח הכתיב המיושן). התרגום לעברית, לעומת זאת, נעשה על פי המהדורה המודפסת: אלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים (ש. י. אַבראַמאָוויץ), צענטער באַנד, פֿאַרלאַג 'מענדעלע', וואַרשע 1928; דער פריזיוו, אַ דראַמע אין פֿינף אַקטן, אַקט 3, עלפֿטע סצענע, עמ' 76-79.

הערות

- 1 בנוסח הראשון ראה: מנדלי 1994: 34-37, הפיסקאות 38-47. בנוסח המאוחר ביידיש: דאָס ווינטשפֿינגערל, ספר ראשון, פרק שישי, הפותח במלים "בימי רבי שמעלקע". בעברית בעמק הבכא, ספר ראשון, פרק ו', הפותח במלים "בימי רבי שמלקי".
- 2 ראה: רות ראָסקעס־ווייס 1964: "כמנהג יוד": אן אומבאַקאַנטער כתב־יד פֿון מענדעלע מוכר ספרים, מאַקס ווינרפֿיכץ צו זיין זיבעציקסטן געבוירן־טאָג, לאַנדאָן-האַג-פֿאַריז, 337-344. וכן: קעמינהעג ייד: אַ ניט פֿאַרעאַנטלעכטע סצענע פֿון די וואַריאַנטן פֿון "קעמינהעג ייד", פֿערטע סצענע. היימלאַנד 2, מאַסקווע 1947, 114-117. התמונה הראשונה פורסמה בעיתון אָדעסער אַרבעטער, גיל' 13, אודסה 1928.

מראי מקום

- אפשטיין שפרה 1996: 'ה'פורים-שפיל' של חסידי בובוב בניו-יורק אחרי השואה, חוליות 3, חיפה, 317-325.
- מנדלי מוכר-ספרים 1928: דער פריזיוו, אלע ווערק, כרך 10, וארשה.
- 1946: דאָס ווינטשפֿינגערל, ניו-יורק.
- תשט"ו: בעמק הבכא, תל-אביב.
- 1994: כתבים באיבם, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- שאצקי יעקב 1940: 'געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער', אַלגעמיינע ענציקלאָפֿעדיע, יידן ב', פאריז, 389-414.
- שמרוק חנא (מהדיר) תשל"ט: מחזות מקראיים ביידיש, ירושלים.

Sandrow Nahma 1986: *Vagabond Stars*, New York, 1-20.

נוסח המקור

די טיר עפנט זיך פלוצלים אויף מיט אימפעט. אין שטוב לויפן אַרײַן הענדום פענדום פורים־שפילער. אחשוורוש אָנגעטאָן אַ מאַנטל עפעס פֿון אַן אַלט פרוכת, אויפֿן קאַפּ אַ מין היטל פֿון געל פּאַפּיר. ושתי המלכה אין אַ ווייס פֿאַרשמירט קורץ קליידל, פֿון וועלכער עס זעען זיך אַרויס גרויסע, גראָבע שטיוול מיט בלאָטע. אַרום דעם האַלדז אַ שאַל, וואָס פֿאַרדרייט זיך אונטער ביידע אַרעמס און פֿאַרבינדט זיך מיט אַ גרויסן קנופּ הינטן אויף דער פלייצע. אויפֿן שפיץ קאַפּ — אַן אַלט אָפּגעבאַרעטער שטרויען קאַפעליושל. מרדכי אין אַ קאַפּטאַן, אויפֿן קאַפּ עפעס ווי אַ שטריימל מיט אַ לאַנגער באַרד פֿון קליאַטשע. גייט רייטנדיק אויף אַ הילצערן פֿערדל באַהאַנגען מיט גלעקלעך. המן אין אַ סאַלדאַטסקן שינעל, אויפֿן קאַפּ אַ דרייעקעדיקער קראַפּ פֿון פּאַפּיר. דער לעקערלויפֿער אין שיק און זאַקן, די פּאַלעס פֿון דער קאַפּאַטע פֿאַרבייגן. אויפֿן קאַפּ אַ הויך היטל פֿון צוקערפּאַפּיר. אַ בליזמרל סקירפעט אויף אַ פֿידעלע און איינער גייט מיט די טאַצן. אַלע אָנגעטאָן אויפֿן פנים פּאַפּירענע מאַסקעס. דוואַסיע און מענדל שטייען לעבן דער טיר און קיכן פֿאַר געלעכטער.

מרדכי: (לויפֿט אַרום רייטנדיק און שאַקלט מיט דעם בערדל; די גלעקלעך קלינגען)
 פֿליען אויף די אחשתרנים טו איך טאָן,
 אין אַ פּורפּורוואַלענע זשופּעצע טו איך זיין אָנגעטאָן.
 טו איך, טו איך, טו איך טאָן,
 אַ שפרונג, אַ שפרונג, אויבנאָן!
 (ער גיט אַ שפרונג צום טיש)
 מענדל (צו דוואַסיען): אויף דער אויבערשטער באַנק אין באַד.
 מאַנדריש, דו ביסט בערל דער שמייסער.
 דוואַסיע (צו מענדלען): מיינע צרות אויף איר. וואָס זאָגסטו צו וְשתי המלכה, דאָס איז לייזער דער באַהעלפֿער.
 דער לעקערלויפֿער (שטעלט זיך אין דער מיט שטוב און גיט אַ מאַך מיט דער האַנט אַרום זיך):
 דאָס איז אַ וויינגאַרטן!
 אחשוורוש (טוט אַ מאַך מיט דער האַנט פֿון זיך):
 אַ, דו לעקערלויפֿערליין!
 לויפֿן זאָלסטו צו וְשתיין,
 נאַקעט זאָל זי אויפֿטרעטיין,
 לאָזן די האַרן קוקן
 ווי זי טוט זיין מלא תָּן.
 טראַליילי, טראַליילי, טראַליילי,
 איינס און צוויי און דריי.

דער לעקערלויפער (לויפט צו צו וְשְׁתִּין)

איך טו מיט מײַנע גילדענע פֿיסעלעך טאָן,
אין דײַן שפּאַציר-גערטענדל אַרײַנטרעטאָן,

לאָז מיך, אַ וְשְׁתִּי, דערציילון

דער מלך טוט טאָן באַפֿיילון

נאַקעט זאָלסטו זיך טאָן צוגרייטן

נאַקעט און הויל פֿאַר אים טרעטן

טרעטן, טרעטן, טרעטן!

(אויף אַ קוויטשענדיק קולכען)

נאַקעט טו איך מיך שעמון

מײַן שיין קלאָר ליב בלויז ציגן,

אַ לײַלעך טו איך טאָן נעמון

און צומאַכן די אויגן.

(וואַרפֿט פֿון זיך אַראָפּ די שאַל, נעמט אַראָפּ דאָס היטעלע און טאַפט

עפעס אויפֿן שטערן און גיט זיך אַ כאַפּ מיט כּעס)

וואָס טוט שפּראַצן מיר אויפֿן שטערן,

עפעס ווי אַ לאַנגער האָרן!

אַ, לעקערלויפֿער, ניקס בשום-אופֿון!

זאָלסטו מיט דײַנע פֿיסעלעך לײַפֿון,

ווער איז ער? טו אים זאָגן,

אַז איך וְשְׁתִּי זאָל אים טאָן פֿאַלגן?

אַ שטאַלמײַסטער האָט ער געטון

טאָן זײַן אַמאָל בײַ מײַן טאַטן.

לאָז ער נישט טאָן פֿאַרגעסן

אַז איך בין אַ פֿרינצעסן.

דער לעקערלויפֿער:

איך טו טאָן אַ טרעטן,

טרעטן, טרעטן, טרעטן!

(המן און דער לעקערלויפֿער קומען און שלעפּן וְשְׁתִּי)

געהאַנגען מוזטו וְשְׁתִּי ווערן

פֿאַר וואָס דו טוסט ניט הערן

(וויינט אויף אַ קוויטש)

וויי אויף מײַנע יאָרײַן

נאָך אַזוי יונג און אַזוי שיין.

(עס ווערט אין עולם אַ געלעכטער, אַ שײַנע וְשְׁתִּי — לײַזער דער

באַהעלפֿער!)

דער יודע מאַנדרוש טו איך קוקן

ווייל פֿאַר מיר נישט טאָן זיך בוקן

(צו אחשוורושן)

וְשְׁתִּי

המן:

וְשְׁתִּי

המן:

די שפיטץ יודן טוען אונדז בייסון
און טוען נישט הערן דיין הערונג,
באפויל: לאז מען טאן זיי צערייסן
צערייסן אזוי ווי אַ הערונג.
מאָנדרוש: דו המן טוסט אויסטראַכטן ליגון,
ליגון, מסירות אויף יודנ'ס קונדער,
אין דער ערד וועסטו ליגון
אונדז וועט גאָט טאָן נסים און ווונדער.
פֿליען אויף די אחשתרונים טו איך טאָן,
טו אין אַ פּרפּלוואַלענע זשופּעצע זיין אָנגעטאָן.
טו איך, טו איך, טו איך טאָן,
אַ שפרונג, אַ שפרונג אויבנאָן.
(שטרעקט אויס די האַנט)
הינט איז פורים און מאַרגן אויס,
גיט מיר אַ גראָשן און וואַרפֿט מיך ארויס.
(שמחה גיט די פורים־שפּילער געלט און גלעזלעך וויין.
זיי באַדאַנקען זיך און לויפֿן אַרויס).

התרגום

פתאום פורצים לחדר אציס־ונחפזים שחקני־פורים. אחשוורוש לבוש במעיל שנתפר מפרוכת ישנה, חובש על ראשו מין כובע עשוי מנייר צהוב עם שנצים. וְשָׁתִי המלכה שבפניה בולטת חתימת זקן, בשמלה קצרה מלוכלכת, ועל רגליה ניתן להבחין בזוג מגפיים גדולים וגסים. את צווארה עוטף מסביב סודר, הקשור מן הגב בקשר עבה. ראשה עטור במגבעת קש מרופטת. מרדכי לבוש מעיל, על ראשו מין כובע 'שטריימל', ובפניו מודבק זקן ארוך קלוע מפסולת־חבלים. הוא נכנס רכוב על גבי סוס עץ על מקל, שראשו עטור בפעמונים. המן — לבוש סגין של חיילים. על ראשו כובע משולש עשוי מאריזה של סוכר. אַצְרָךְ נעול נעליים עם גרביים, שולי קאפוטתו מופשלים ועל ראשו כובע מנייר. כלי־זמר קטן מחריק על גבי כינור ולידו מתופף המרעים במצילתיים. דבוסיה ומנדל עומדים ליד הפתח ומתגלגלים מצחוק.

מרדכי (מתרוצץ רכוב על סוס־הצעצוע, מנענע בזקן, הפעמונים משמיעים את דינדונם):

הערת המתרגם: מנדלי מוכר־ספרים שילב כאן מחזה־פורים בנוסח לשוני מקורי, שתרגמו המילולי היה מפיג מתוכו כל טעם. תירגמתי אפוא את הדברים האמורים במשקל העשוי להיקלט באחני הקוראים, כשם שאולי נקלטו הדברים במקורם באחני המאזינים.

1 הכינוי המקורי במחזה הוא 'לעקערלויפֿער', מעין רץ־חנפן, הנאמן ככלב לאדוניו וממלא את שליחותו. במחזה פורים: מעין פרוז מקשר של עלילת הדברים. כאן הוא יכונה 'אַצְרָךְ'.

להתנפל על אחשתרנים עלי לטוס, לחוש;
הן בחלוק של צמר ארגמן אני לבוש.
עושה אני, עושה אני, עושה כמו פרעוש:
קפיצה, קפיצה, דלוג — והופו! — אני בראשו!

מנדל (לדבוסיה): "בראש", על המדרגה העליונה של בית-המרחץ! הרי זה ברל המצליף!

דבוסיה (נחנקת מרוב צחוק): כל צרותי על ראשה של ושת, הרי זה ליזור עוזר-המלמד!

אצרץ (נעמד באמצע החדר ועושה ביד תנועה סביב עצמו כקובע): הנה זהו הכרם!

אחשוורוש (עושה תנועה ביד כמצווה):

הו-הו, אתה, שליחו של הארמון!
רוץ נא אל ושת, ישר אל ההרמון,
עליה להופיע כאן בלא בושה,
לעיניהם של השרים — לא לבושה;
רק אז יראו כמה יפה גופה,
ערום ומערטל לעין הצופה.

קדימה, טראלאלא, רוץ בך-אנוש,
הבא את ושת — חת, שתים, שלוש!
(ניגש בריצה לושת)

אצרץ

דורך כאן אני ברגלי הקלות — ועוד איך!
בגנף הנפלא בגנים כאן הריני דורך,
הרשי נא לי, ושת, לומר ובקול להשמיע,
את מה שהמלך אישך אדונך צוה להודיע:
הפשיטי חיש-קל מעליך כל שמץ תכשיט ולבוש,
ועשי זאת מהר כמצוה, בנדרש ודרוש,
ערמה לחלוטין, בלי כל כסות לפניו להופיע,
מיד להופיע, מיד להופיע, מיד להופיעו
(בקול צווחני):

ושת:

אני מתבישת בחשך, באור,
להראות את גופי היפה, הטהור,
אקח נא אתי רק סדין או סינור,
את עיני היפות אעצום ואסגור!

(שומטת מעליה את סודרה, בהורידה את הכובע היא כאילו בלי משים ממששת את מצחה, ופורצת לפתע ברוגז):

לא ידעתי מה כאן על מצחי מתפתח —
כלום קרן גדולה או גדול שם צומח?
הו, אצרץ! הן תבין, שאני לא אסכים
את הצו המביש לקבל; עוד בסבר פנים!

רוץ, אפוא, בְּרַגְלֶיךָ, מְהֵרָה, חוֹשֶׁה חוֹשׁ,
 וְאִמּוֹר שֵׁם דָּבָר הַדְּבֹוּר בְּפִרוֹשׁ:
 מִיְהוּ, בְּעֵצָם, הָאִישׁ שֶׁשָּׁלַח בְּמַפְגִּיעַ אוֹתִי לְהִבִּיא?
 רֹאשׁ־אֲרוֹה וְסִיסָה הוּא הִיָּה בְּאֲרָמוֹן שֶׁל מַמְלַכַת אָבִי!
 וְעַתָּה — אֵל יִשְׁכַּח נָא דָּבָר הַיְדוּעַ לְכָל,
 שְׂאֲנִי נִסְיָכָה — לֹא שִׁפְחָהוּ! — וּבַת מֶלֶךְ גְּדוֹל!
 אֲנִי רֵץ וְנִחְפוֹ, רֵץ וְרֵץ, רֵץ וְרֵץ,
 אֲנִי אֵץ חֵישׁ מְהֵרָה, אֵץ וְרֵץ, רֵץ וְאֵץ.

אצרץ:

המן ואצרץ (באים בגוררם את ושתי)

הַן הַפְרַתְּ אֶת צוּוֹ שֶׁל מַלְכְּךָ בְּעֵלְךָ,
 כְּאֵן נִתְלָה אוֹתְךָ, וְשִׁתִּי, עַד צֵאת נִשְׁמַתְךָ!
 (מִתִּיפַחַת בְּקוֹל צוּוִיחָה)

ושתי

אָבִי לִי וְאוֹי עַל שְׁנוֹתַי הַיְפּוֹת!
 צְעִירָה עוֹד אֲנִי, וְיָפָה עַד מְאֹד!
 (צַחוֹק רֵם פּוֹרֵץ בְּקֶרֶב הַקְּהָל: וְשִׁתִּי הַיְפָהפִייה אֵינָה אֵלֵא לִיזוֹר עוֹזֵרוֹ
 שֶׁל הַמְּלַמֵּד).

(לֹאחֲשׁוֹרוֹשׁ):

המן

הִנֵּה מוֹנִדְרוֹשׁ — מִמֶּשׁ בֵּן נַעֲוַת הַמְּרִדוֹת,
 יְהוּדֵי מְסָרֵב כְּאֵן קְדוֹת לִי לְקוֹד.
 קְדָקְדֵי יְהוּדִים רַק נוֹשְׁכִים, מִשְׁפִּילִים,
 וּכְבוֹדָךְ מְזֻלָּזֵל וּמְכַפֵּשׁ בְּלִי מַלִּים.
 תֵּן צוֹ וְהַפּוֹךְ צוֹהֲלִים לְבוֹכִים,
 וְנִקְרַע פְּרָצוּפִים כְּדָגִים מְלוּחִים.
 (קֶרֶב בְּרִיצָה):

מרדכי

הִמֵּן הַרְשָׁע, הַמְּלָשִׁין בְּכֹזְבִים
 עַל יְלָדֵי יִשְׂרָאֵל הַתְּמִימִים וְטוֹבִים!
 אַתָּה תִּקְבֵּר כְּאֵן בְּבוֹר הָעֶפֶר,
 כִּה נִזְכָּה לְנִסִּים מִן הָאֵל הַיֵּקֶר.
 לְהַתְּנַפֵּל עַל אַחֲשֵׁתְרִגִּים עָלַי לְטוֹס, לְחוֹשׁ;
 הֵן בְּחִלּוֹק שֶׁל צָמֵר אֲרַגְמָן אֲנִי לְבוֹשׁ.
 עוֹשָׂה אֲנִי, עוֹשָׂה אֲנִי, עוֹשָׂה כְּמוֹ פְּרַעוֹשׁ:
 קְפִיצָה, קְפִיצָה, דְּלוּג — וְהוֹפּוּ! — אֲנִי בְּרֹאשׁ!
 (מוֹשִׁיט יָדוֹ אֶל הַקְּהָל):

הַיּוֹם עוֹד פּוֹרִים, וּמְחָר — לֹא וְלֹא!

הַב לִי פְּרוּטָה — וְסִלְקֵנִי מִפְּהוּ!

(שִׁמְחָה נוֹתֵן כֶּסֶף לְשַׁחֲקֵי־פּוֹרִים וּמְכַבֵּד אוֹתָם בְּכוֹסוֹת יַיִן. הֵם שׁוֹתִים
 וּמִסְתַּלְקִים בְּרִיצָה).

תִּירְגַם מִיִּיִדִישׁ: שְׁלוֹם לוֹרִיא